

IMPERIALISM OCH INTERAKTION: TVÅ SÄTT ATT STUDERA HANDEL I INTERNATIONELLA RELATIONER *

Peter Wallensteen

Introduktion

Den internationella handeln kan studeras på flera olika sätt. Den kan ses som en renodlat ekonomisk relation. Liberala ekonomer har under en lång tid byggt upp teorier för hur handeln följer vissa snävt ekonomiska »lagar» som teorierna om absoluta och relativa fördelar, handelsbalans m.m. De viktigaste variablerna är i allmänhet »produktion», »tillväxt» och »utnyttjande av resurser» som alla uttrycks i ekonomiska termer.¹ Handel kan också ses som en social relation. De vetenskapsmän som tar upp ett sådant perspektiv för fram »beroende», »dominans», »konflikt» och liknande variabler som de viktigaste. Gemensamt för dessa två betraktelsesätt är att handel ses som ett instrument för allokering av värden i det internationella samhället, men detta till trots når de två riktningarna olika slutsatser. Här är det framförallt den senare analysinriktningen som är av intresse. Det föreligger emellertid inte några vattentäta skott mellan denna tradition och den renodlat ekonomiska. I praktiken kommer dock de två traditionerna att vara åtskilda då inte bara de centrala variablerna utan också teorierna och teoretikerna är olika.

Varken den rent ekonomiska eller den sociala traditionen är teoretiskt enhetlig. I den senare, som här blir föremål för en studie, kan vi tala om två skolor: *imperialismskolan* och *interaktionsskolan*. Indelningen och beteckningarna har valts efter ett av nyckelorden i analysen. Ofta förekommer begreppen imperialism eller interaktion redan i titlarna i olika författares verk. Det måste emellertid klargöras att indelningen i »skolor» är godtycklig. Det är möjligt att många av de nedan studerade författarna inte upplever sig som hörande till någon speciell »skola». Om vi studerade den frågan ytter-

---

* Föreliggande artikel är en rapport från mitt projekt *Trade, Conflict and Consensus*. Den presenterades vid de finländska statsvetarnas årsmöte i Åbo den 11 december 1970 och har utarbetats under ett uppehåll vid Fredsforskningsinstitutet i Tammerfors under tiden oktober — december 1970. Jag är tacksam för kommentarer från mina vänner vid institutet liksom från Bertil Dunér, Uppsala. Min vistelse i Tammerfors möjliggjordes genom ekonomiskt stöd från Tammerfors universitet och från Kulturfonden Sverige—Finland.

ligare skulle vi säkerligen finna att en hög frekvens av inbördes hänvisningar föreligger inom varje »skola». Inte desto mindre kan de två skolorna antas påverkas av varandra, likaväl som författare kan övergå från den ena till den andra. Uttrycket »skola» bör alltså uppfattas som en lös, analytisk distinktion.²

Vid första påseende kan de två skolorna förefalla stå emot varandra. Syftet är här att utröna i vad mån så är fallet och att därefter fastställa skiljelinjerna. Endast ett fåtal representativa författare har studerats. Bland imperialismteoretikerna har J. A. Hobson, V. I. Lenin, A. G. Frank och H. Magdoff specialstuderats och bland interaktionsteoretikerna G. C. Homans, B. M. Russett och J. Galtung.³

I det följande kommer jag att jämföra dessa två skolor med avseende på definition av grundbegreppen, syn på orsaker, uppfattning om effekterna och värdering av de studerade fenomenen. En sådan jämförelse kan ligga till grund för en bedömning av vilken skola som är den teoretiskt starkaste. Vidare tjänar den syftet att utveckla teorierna kring handels sociopolitiska effekter och att bilda underlag för fortsatt empirisk forskning.

Nyckelbegreppen

Nyckelbegreppen är »imperialism» och »interaktion». Inledningsvis kommer jag att diskutera de fyra författarnas definition av »imperialism», det mest problematiska begreppet, för att därefter kort övergå till begreppet »interaktion».

Hobson skiljer mellan två fenomen, kolonialism och imperialism. Skillnaden är varken väl klargjord eller betydelsefull i Hobsons analys. Det finns dock en klar värderingsskillnad mellan de två. För Hobson är kolonialism ett betydligt »bättre» fenomen än imperialism. Kolonialismen är »nationalismens expansion» eller »den territoriella utbredningen av nationens befolkning, språk och institutioner».⁴ Exempel på kolonialism är Australien, Nya Zeeland och Kanada. Kolonialism relateras således till kolonisering, dvs. att ett stort antal européer bosätter sig i områden utan för deras ursprungliga territorium.

Imperialism, i Hobsons terminologi, utmärks framför allt därigenom att den inte innehåller samma utbredning av nationalismen. Imperialismen kännetecknas av att en »liten minoritet upprätthåller politisk och ekonomisk kontroll över en majoritet av främmande och underkuvade folk».⁵ Enligt Hobson var kolonialismen undantag och imperialismen regel inom det brittiska imperiet. Nationalismen var ursprungligen något gott, menade Hobson, och därför kunde en utbredning av nationen accepteras. Imperialismen däremot innehöll inte någon positiv spridning av nationen, eller »plantering» av kultur som Hobson också kallade det, utan innebar snarare »framstötter bortom nationalitetens gränser».⁶

Det är uppenbart att Hobsons distinktion är problematisk. Även om vi nu

uppnått en situation i vilken Australien huvudsakligen befolkas av européer, så måste den initialt ha varit imperialistisk, då den förutsatte politisk kontroll genom en liten grupp främlingar. När övergår då imperialism i kolonialism, när byts, med Hobsons värderingar, det »onda» mot det »goda»? Uppenbarligen sker det i det ögonblick de främmande, icke-europeiska folken kommit i minoritetsställning. Detta kan ske på två sätt, endera genom en ökning av det europeiska befolkningselementet (invandring) eller genom en minskning av det »främmande» elementet (assimilering eller utrotning). Det är uppenbart att Australiens övergång från imperialistiskt till kolonialt beroende skett genom bruk av bägge dessa metoder. Var då detta en acceptabel process? Delvis är Hobson medveten om dessa invändningar. Han värderar imperialismen negativt huvudsakligen därför att den skapar konflikter med folk som är »alltför främmande för att absorberas och för starka för att krossas permanent».7 Motståndet mot imperialismen tvingar den annars så hälsosamma nationalismen att bli aggressiv och hindrar den från fredlig intern uppbyggnad. Hobson nämner Boerkriget och Boxarupproret som två fall där nationalism tvingats försvara sig mot imperialism.

Jag skall inte här närmare gå in på Hobsons syn på imperialism och kolonialism. Låt oss i stället studera hans definition av imperialism och fråga oss om den är användbar.

För det första har begreppet knutits till nationalism. Imperialism är en liten, främmande minoritets kontroll över en majoritet. När minoriteten och majoriteten är av samma nationalitet så föreligger inte imperialism. Detta är konsistent med distinktionen mellan kolonialism och imperialism, men leder alltså till att Australien och Nordamerika hamnar i en oförtjänt undantagsställning.

För det andra finns naturligtvis möjligheten att tänja innehållet i »främmande minoritet». Hobson avser därmed nationella egenskaper. Exakt vad han åsyftar är inte klart. Skulle han inkludera variabler som språk, ras, religion och ideologi? Vidgar vi begreppet i den riktningen når vi också större användbarhet. Läger vi in variabler som ekonomisk position, levnadsnivå och andra går vi ännu längre utanför Hobsons ramar men täcker in en rad intressanta fenomen.

För det tredje betonar Hobson »kontroll» på två olika nivåer. Dels har den lilla minoriteten ekonomisk och politisk kontroll i det främmande landet, dels står denna minoritet i sin tur under kontroll från hemlandet. I huvudsak förefaller Hobson definiera åtminstone det sista ledet i legalistiska termer. Det är fråga om en juridisk kontroll. Området i fråga tillhör »hemlandets» jurisdiktion. Problemet med Hobsons definition ligger främst på denna nivå. Kan man här tänka sig andra definitioner än just juridiska band för att tala om imperialistiska fenomen? Hobson besvarar inte heller den frågan. I stället skriver han: »stridigheter om den moderna meningen i begreppet Impe-

rialism kan bäst lösas genom att referera till konkreta fakta från de senaste trettio årens historia».⁸

Det är lätt att hålla med Hobson om att definitionen kanske inte var så problematisk vid tiden omkring sekelskiftet. Då existerade uttalade imperialister, då fanns imperier med kejsare samt med legalt kodifierad och lätt igenkännbar kontroll över stora områden. Så när som på Portugal har dessa välden nu fallit samman vad gäller de legala definitionerna. För att i dag definiera termen imperialism måste man gå till andra områden än nationalism och juridik.

Lenin, som var starkt influerad av Hobson, har en något annorlunda syn på vad imperialism är. Om Hobsons definition vänder blicken mot den underkuvade enheten och endast delvis talar om relationen med den överordnade makten så vänder Lenin på problemet. Hans definition sysslar i huvudsak med den överordnade makten och ser endast delvis till relationen med den underordnade:

»Ifall det vore nödvändigt att ge en så kort definition av imperialismen som möjligt, så skulle vi säga, att imperialismen är kapitalismens monopolitiska stadium».⁹

Om Hobson önskar knyta imperialismen till en »felinriktad» nationalism, så förbinder Lenin den med en »konsekvent» kapitalism. I Lenins språk är imperialismen inte enbart en erövring av kolonier utan först och främst ett nytt skede i kapitalismens utveckling. Under 1800-talets slut kom kapitalismen in i en monopolitisk fas. Den tvingades övergå från varuexport till kapitlexport och nödvändiggjorde därmed territoriell delning av världen. Lenin analyserar följaktligen fenomenet av delvis annan karaktär än Hobson.

Även synen på relationerna mellan de överordnade och underordnade staterna har Lenin en annan uppfattning. För Hobson är den *juridiska* kontrollen av stor betydelse, för Lenin däremot den *ekonomiska*. Därför begränsar sig Hobson huvudsakligen till kolonier, medan Lenin även studerar ett antal »halvkolonier» och andra former av beroende. Så diskuterar han Argentinas och Portugals beroende av Storbritannien, trots att detta, till skillnad från koloniernas, inte uttrycktes i juridiska band.¹⁰

Tabell 1 hjälper oss att reda upp skillnaderna mellan Hobson (och en med honom sammanhängande s.k. liberal tradition för definition av imperialism) och Lenin (och en s.k. marxistisk tradition). Vi kan också se vad deras analyser lämnar obesvarat.

Hobson betonar, har vi sagt, de juridiska banden mellan över- och underordnade stater. Imperialism omfattar de situationer då länder bundits till andra genom avtal som innebär underkastelse och avsaknad av juridisk självbestämmanderätt. Hobsons definition kommer därför att omfatta fälten A och B. Den överordnade nationens samhällsskick eller ekonomiska system är av mindre intresse.

Tabell 1. Element i begreppet imperialism

Underordnat land	Överordnat land	
	Kapitalistiskt	Icke-kapitalistiskt
Koloni	A	B
Icke-koloni	C	D

Tabell 1 sammanfattar de viktigaste elementen i definitionen av imperialism som de framträtt hos Hobson och Lenin. Tre dikotomier föreligger: länder kan vara över- eller underordnade, kapitalistiska eller ickekaptalistiska samt kolonier eller icke-kolonier. Hur fogar Hobson och Lenin samman dessa delar till en definition?

Lenin definierar imperialism längs dimensionen ekonomiskt system. Imperialism är kapitalismens senaste utveckling. Denna har lett till att vissa stater dominerar andra. Lenin studerar alltså innehållat i fälten A och C. Om de underordnade staterna är att betrakta som kolonier eller självständiga stater har mindre betydelse. Så länge som någon form av beroende existerar mellan vissa stater och kapitalistiska stater så existerar också imperialismen.

Som framgår av detta kan Hobson och Lenin vara överens så länge som analysen gäller fält A, kapitalistiska staters innehav av kolonier. I praktiken upptar också detta fält huvuddelen av deras analys. Därför var det också möjligt för Lenin att förlita sig på Hobsons undersökning.

Hobsons definition har fördelen att göra det relativt lätt att definiera vissa stater som överordnade och andra som underordnade. Hans enkla fråga är: vilka länder har kolonier och vilka länder är kolonier? När beroenden omfattar andra fenomen blir också definitionsproblemet större. Lenin ger inga anvisningar om hur det skall lösas. Tvärtom bevisar han huvudsakligen sin tes med måttet mängd kolonier, dvs. med en juridisk och inte en ekonomisk definition. Återigen kan vi kanske säga att detta var ett mindre problem på Lenins tid än idag, då kategorien »koloni» upphört. Följer vi Hobson så har därmed även imperialismen försvunnit, men följer vi Lenin kan detta knappast vara fallet. Analysen kommer att inriktas på andra beroendeförhållanden.

Problemet har framför allt mött de moderna författarna inom imperialism-skolan och de kan också erbjuda vissa lösningar. Författare som Frank och Magdoff är dock sparsamma med bruket av begreppet imperialism. Tidvis lyckas Frank snarare förvirra läsaren genom att använda uttrycket »neo-imperialism».¹¹ I analysen anknyter dock båda till Lenin. Genom att studera handelsmönster, investerings- och kapitalströmmar, militär och civil hjälp m.m. lyckas de också ge en beskrivning av beroendeförhållanden.

Tabell 1 klargör emellertid var både Lenins och Hobsons imperialism-begrepp blir otillfredsställande. Hobson avstår från att diskutera situationer med icke-koloniala beroenden, Lenin avstår från de icke-kapitalistiska. Ingen av dem behandlar därmed fall av typ D: icke-kapitalistiska staters dominans över icke-kolonier. Det är troligt att de inte upplevt denna frågeställning som särskilt relevant. Omkring 1900 var jakten på kolonier omfattande, vilket Hobson ogillade och önskade motarbeta. Vid samma tidpunkt var den västeuropeiska kapitalismen stark och Lenin önskade bekämpa den. Av denna anledning kom båda författarna att ta upp och analysera imperialismen. Men i samband härmed attackerade de inte den grundläggande dimensionen: alla typer av beroenden. Hobson kunde acceptera icke-kolonial dominans, Lenin icke-kapitalistisk. Om vi idag intresserar oss för imperialism och med detta menar en komplicerad form av beroendeförhållanden måste också de icke-kapitalistiska staternas dominans behandlas. Vi måste analysera såväl den sovjetiska dominansen i Östeuropa (icke-kapitalistisk dominans) som den amerikanska i Tredje Världen (icke-kolonial dominans).

Imperialism blir alltså ett stort, generellt begrepp. Det kan analyseras genom att delas upp i delar som t.ex. handel och investeringsmönster. Interaktion är däremot ett begrepp på lägre nivå. Homans, som kan ses som en av interaktions-skolans grundare, definierar den som: »en mans aktivitet som följer på eller stimuleras av en annans aktivitet».¹²

Paradexemplet är två män som sågar i en trädstam, där männens omväxlande skjutande av sågen utgör interaktionen. Homans talar alltså om individer som besöker varandra, talar med varandra på gatan, byter pengar vid köp osv. Begreppet blir tillämpligt på högre nivå endast om man gör en drastisk överföring och antar att en isomorfi föreligger mellan individplan och nation-splan.¹³ Individens begränsade agerande blir då en parallell till nationernas förbindelser t.ex. handel, diplomatiska relationer, flygförbindelser. Problemet i detta begrepp ligger kanske inte i själva definitionen utan snarare i överföringen från individnivå till nationsnivå. Vi skall diskutera detta närmare nedan.

Valet av aktörer

Låt oss nu se hur de två skolorna väljer aktör för analysen.

Imperialismskolan har ett stort antal aktörer i sin analys. Delvis kan detta förklaras med att flera av författarna ligger nära en historisk vetenskapstradition. Ofta gör de detaljerade studier av speciella fenomen. Samtidigt finns dock en klart uttalad önskan att ställa upp generellt giltiga teser om de studerade fenomenen. För detta ändamål har man framför allt valt ut nationer och sociala grupper som aktörer. I Hobsons analys spelar aktören Storbritanien en viktig roll, hos Magdoff intar USA en liknande ställning. Utöver

detta betonas också grupper inom nationerna — investerare (Hobson) och industri- och finansgrupper (Lenin).

Den aktörrikedom som återfinns inom imperialismaskolan har ringa motsvarighet inom interaktionsskolan. Som vi redan påpekat utgår denna skola från ett nyckelbegrepp som definierats på individnivå. Det är ganska lätt att urskilja meningen i uttryck som »individ interagerar». Den kan visuellt åskådliggöras genom att iaktta en person som säljer, talar eller skriver brev. Uttrycket »nation A interagerar» blir däremot mer svårbegripligt. Det är svårt att se hur Finland sitter och pratar med Danmark. Här uppstår uppenbarligen ett problem i isomorfitanken. Dem som vi kan iaktta tala med varandra, t.ex. vid Nordiska rådets möten, är individer som representerar Finland och Danmark. Därmed leds vi in på problemet med representativitet och över till tanken om olika socialgrupper som de egentliga aktörerna. Utta-landet att »nation A interagerar» måste tolkas så att vissa grupper eller individer i nation A agerar med andra grupper/individer utanför nation A. Har detta väl fastslagits kan vi gå vidare. Eftersom resurser tenderar att vara ojämt fördelade inom nationer, så kan vi anta att också resurser för interaktion är ojämt fördelade. Alltså kommer olika grupper/individer att ha olika mängd kontakt och vara olika beroende av kontakter utanför nationen. Därmed nalkas vi en punkt där interaktions- och imperialismaskolorna kan mötas. Imperialismteoretikerna är explicita i sin användning av olika socialgrupper som aktörer. Bakom detta finns ett antagande — uttalat eller ej — om en ojämn fördelning av interaktionsresurser.

Ovanstående resonemang kan belysas med ett exempel. En företrädare för interaktionsskolan är Bruce M. Russett. I en studie av de brittisk-amerikanska relationerna fann han att parlamentsledamöter som hade ekonomiska eller personliga förbindelser med USA uttalade sig mera ofta än andra i frågor som rörde relationerna med USA. De tenderade också att vara mer »responsive», förstående, angående amerikanska behov. Slutligen iakttog han en korrelation mellan förståelse för USA och medlemskap i det konservativa partiet.¹⁴ Utan tvivel har Russett här spårat en grupp som fungerar som en länk mellan brittisk och amerikansk politik. I interaktionsspråk skulle den kunna kallas »interaktionsgrupp» eller »förbindelsegrupp»,¹⁵ i imperialism-språk kanske »del av en monopolistisk sammanslutning». Genom att vidareutveckla denna aspekt i studier av effekter av internationella kontakter på olika grupper kan material av värde för båda skolorna komma fram.

I interaktionsskolans resonemang finns ett underliggande antagande om en hög grad av *a u t o n o m i* för de interagerande. De kan upphöra att agera om de så skulle önska. I imperialismaskolans resonemang finns mindre utrymme för en sådan autonomi. Möjligen kan en interaktionist tänka sig att autonomi successivt undergrävs genom att interaktionen utåt blir så omfattande och så institutionaliserad att man i praktiken upphör att fungera autonomt. För

imperialismteoretikerna är utgångspunkten en annan. Man gör ett initialt antagande och en analys av aktörernas intressen och undersöker sedan hur dessa påverkar aktörens inställning till autonomi. Den kommer att avgöras, inte av mängden kontakter eller av de institutioner som finns, utan av (en bedömning av) intressets krav. Intresset är i sin tur fastställt av de ekonomiska realiteterna. Detta leder till två ganska olika synsätt på hur internationella relationer egentligen uppkommer. För interaktionisterna tenderar de att uppstå »slumpmässigt», för imperialismteoretikerna efter rationella överväganden. Låt oss därför se närmare på olika beskrivningar av relationernas orsaker.

Orsaker

Orsakerna till 1800-talets imperialism har diskuterats av många forskare. Diskussionen har framför allt kommit att röra frågan om imperialismens ekonomiska orsaker. Var det en ekonomisk nödvändighet för de västeuropeiska industriländerna att lägga under sig stora koloniala besittningar? Den frågan kan inte uttömmande besvaras här, men några av de centrala resonemangen som de framträder hos Hobson och Lenin kan vara av intresse framför allt som en belysning av deras analysmetoder. Denna diskussion har hittills inte erhållit några bidrag från interaktionsteoretiker kanske huvudsakligen beroende på en helt annan syn på själva orsaksbegreppet. Till detta återkommer vi längre fram.

Trots det nära sambandet mellan Hobson och Lenin har de olika synsätt vad gäller imperialismens ekonomiska rötter. Hobson vill stoppa imperialismen bl.a. genom att bevisa att de ekonomiska argument som förts fram för dess berättigande inte är hållbara. Han påpekar således att Storbritanniens produktion endast till en femtedel var beroende av handel, att handeln per capita inte ökat under den imperialistiska perioden, att handeln inte heller kommit att koncentreras kring de nyförvärvade kolonierna, att besittningarna inte kommit att fungera som »outlet for population» och att de endast kommit att bli dyrbara för den brittiska befolkningen som tvingats betala de ökningar av militärutgifterna som imperialismen medfört.¹⁶ Däremot, i linje med sina definitioner anser Hobson att kolonialismen varit ekonomiskt fördelaktig. Handelen med Australien, Nordamerika och Kapkolonin hade skjutit fart.¹⁷

I stort sett var alltså imperialismen en förlust eller en olönsam affär för Storbritannien. Emellertid fanns det vissa grupper som tjänade på imperialismen: »Irrational from the standpoint of the whole nation, it is rational enough from the standpoint of certain classes in the nation».¹⁸ Speciellt menade Hobson att investerarna gjorde stora vinster. Han påpekar att inkomsterna från utländska investeringar stigit i rask takt under slutet av 1800-talet.¹⁹ Här skapar Hobsons egna definitioner stora problem. Av hans beskrivningar framgår att vinsterna framför allt inte skapades i de nya områden som erövrats. Det ringa ekonomiska intresset för dessa har ju

Hobson redan dokumenterat. Snarare tycks de ha uppstått dels i kolonierna, dels i andra, icke-koloniala länder. Således berättar Hobson om vinster i Kina, Egypten, Venezuela osv. I en sammanställning över de brittiska lånens fördelning internationellt anges 67 procent som »foreign» till skillnad från »colonial» som anges till 29 procent.²⁰ Trots allt blir Hobsons bevisföring inte övertygande. Speciellt inte som han argumenterar utifrån en underkonsumtionsteori enligt vilken de stora investerarna varken kan konsumera eller investera i Storbritannien utan tvingas placera sitt kapital i imperialistiska besittningar. Uppenbarligen valde man ofta att placera kapitalet på andra håll, t.ex. i Latinamerika. En annan svårighet med underkonsumtionsteorin är att den antar att produktionen hela tiden överstiger konsumtionen och att investeringar och andra kapitalplaceringar inte kan göras i Storbritannien. Samtidigt påvisar dock Hobson hur vinsthemtagningen till Storbritannien ständigt ökat.²¹ Om vi antar att det senare, statistiskt belagda resonemanget är korrekt, så måste rimligen det förra vara felaktigt. Frånsett de stora problem som underkonsumtionsteorin medför så är också begränsningen av begreppet imperialism till koloniala förhållanden en hämsko. Lenin övertar i stort sett Hobsons analys men bryter sig ur den begränsning som det innebär att definiera imperialism som ett kolonialt, juridiskt fenomen. I stället formulerar han det som ett ekonomiskt, kapitalistiskt problem.

Förutom definitionen finns ytterligare en skiljelinje mellan Hobson och Lenin. Hobson ser nämligen som motmedlet mot imperialismen införandet av en radikal omfördelning av förmögenheterna i Storbritannien: »it is not industrial progress that demands the opening up of new markets and areas of investment, but mal-distribution of consuming-power which prevents the absorption of commodities and capital within the country».²² Genom fackföreningsrörelsen och socialismen, imperialismens naturliga fiender, kan överskottsinkomsterna sugas upp och imperialismens ekonomiska drivkraft avskaffas.²³ Det stora oanvända kapital som på grund av alltför låg köpkraft inte kan investeras i Storbritannien, och som därför investeras utomlands, skulle då kunna användas inom landet med ökad produktion och konsumtion som följd. Härigenom skulle en »oändlig» marknad skapas, menar Hobson.²⁴

Lenin refererar till Hobson som »socialliberal». Vi kan anta att det bottnar i Hobsons tro på en radikal omfördelning inom det kapitalistiska systemets ram. Följaktligen går Lenins analys ut på att visa att imperialismens rötter sitter djupare än enbart i för stora förmögenheter hos ett fåtal. Snarare har imperialismen med kapitalismens övergång i ett monopolistiskt stadium att göra. Under 1800-talets senare del hade en stor monopoliseringstendens gjort sig gällande. Inom industrin ökade koncentrationen samtidigt som bankerna växte till mäktiga institutioner.²⁵ Detta skedde parallellt med den allt snabbare uppdelningen av världen mellan de stora företagen och stormakterna.²⁶ Det samband som Lenin konstaterar kan framställas i en fyrfältstabell (se tabell 2).

Tabell 2. Modern industriproduktion och koloniala besittningar

Antal nationer 1914

	Hög grad av modern indus- triproduktion	Låg grad av modern indus- triproduktion	Totalt
Innehav av kolonier	9	3	12
Inget innehav av kolonier	0	34	34
Totalt	9	37	46

Vid den tidpunkt då Lenin skrev sin bok bestod världen av uppskattningsvis 46 juridiskt oberoende nationer. Endast nio av dessa kan betraktas som i någon grad industrialiserade, dvs. kapitalistiska. Tabell 2 beskriver situationen 1914. Av de länder som hade kolonier, dvs. en juridisk definition av imperialism, var tre fjärdedelar moderna, kapitalistiska industristater (9 av 12). Med andra ord hade alla moderna industristater vid denna tid kolonier. Tabell 2 utgör alltså en bekräftelse på att 1800-talets imperialism hade en klar relation till den moderna kapitalismen. Alla moderna stater, vare sig stora eller små, var engagerade i koloniala erövringar. Inte bara Frankrike och Storbritannien utan också Tyskland, Italien, Japan och Belgien lade under sig stora landområden. Emellertid innebär tabell 2 inte något uttömmande bevis för Lenins teori. För det första har vi operationaliserat den oberoende variabeln som koloniala innehav snarare än ekonomisk makt. Huvudsakligen använde sig även Lenin av denna förenkling, men han hänvisar som sagt ovan, även till andra fall, s.k. halvkolonier. Resultatet påverkas dock knappast av detta. Som vi sett redan i Hobsons analys, så hade t.ex. Storbritannien stora ekonomiska intressen även utanför sitt imperium. Vi kan förmoda att det finns en stark korrelation mellan kolonialt innehav och andra former av makt.

För det andra har vi i och med denna korrelation inte sagt något om förklaringarna. Lenin vill förklara sambandet generellt på ett sätt som liknar Hobsons. Kapitalismen utmärks av en strävan efter så hög profit som möjligt. Profiten utomlands och speciellt i de »efterblivna» länderna är mycket hög. Därför kommer kapital att investeras där, inte i de rika länderna: »Så länge kapitalismen förblir kapitalism kommer kapitalöverskottet inte att användas till höjande av massans levnadsnivå, ty detta skulle komma att sänka profiten för kapitalisterna».²⁷ Parallellt med detta citerar Lenin Cecil Rhodes, en ledande brittisk finansman och imperialist. Rhodes skulle ha sagt: »Imperiet... är en magfråga. Om ni inte önskar ett medborgarkrig, då måste ni bli imperialist».²⁸ Genom att erövra områden skulle avsättning för varor och överskottsbe-
folkning

erhållas. Därigenom skulle levnadsstandarden i Storbritannien höjas. Lenin noterar också att det senare skedde. Levnadsstandarden höjdes även bland arbetarna. Arbetarklassen splittrades, ökad opportunistisk bland ledarna uppstod och borgerliga attityder började breda ut sig. Lenin noterar att någon betydande utflyttning aldrig ägde rum utan att det i stället uppstod viss inflyttning till Storbritannien. I själva verket hade alltså imperialismen och kapitalismen inte lett till en fortsatt utarmning av arbetarna utan snarare till en förbättring av deras levnadsförhållanden, något som Lenin alltså i princip höll för omöjligt i ett kapitalistiskt system. »Arbetarrörelsen» skrev Lenin, är i flera länder »mogen, övermogen och stadd i förruttnelse, den har fullständigt sammansmält med den borgerliga politiken till socialchauvinism».²⁹

Lenin snuddar alltså vid tanken att imperialismen innebar fördelar inte bara för en liten grupp i likhet med Hobson, utan även för stora delar av befolkningen. Naturligtvis skulle han instämma i att den var *mer fördelaktig* för de förra. Ingen av dessa teser är emellertid bevisade och vi lämnar dem här obesvarade.

Vad som framförallt utmärker imperialismens skola i dess sökande efter orsaker är alltså uppställandet av ett visst intresse som det vägledande för olika aktörer. Både Hobson och Lenin anser de ekonomiska intressena avgörande. Imperialism i en eller annan tappning uppstod genom att det var ekonomiskt fördelaktigt. Diskussionen ovan visar vanskligheterna med de intressedefinitioner som uppställts av dem båda. Var det verkligen så att kapital måste investeras utomlands och inte i Storbritannien? Lenins förtvivlan över arbetarrörelsens utveckling kan tolkas som ett bevis i motsatt riktning. Problemet måste alltså sökas på något annat sätt. Hur formas egentligen intressen? Hur samspelar ekonomiska och andra sociala faktorer? Det förefaller rimligt att anta, som Lenin och Hobson gör, att intressena kommer att variera med t.ex. ekonomisk status och position i ett ekonomiskt och socialt system men även med ideologi, historia, etc. De intressedefinitioner som uppställs i de två imperialistteoretikernas verk är alltför enkla och alltför mekaniska för att ge en uttömmande bild.³⁰

Imperialismens skolas sätt att resonera kring orsaker och intressen avviker starkt från interaktionisternas. Inom denna tradition saknas i viss utsträckning båda dessa begrepp. Homans skriver att det är mer fruktbart att tala om ömsesidiga beroenden än om orsak och verkan. »En situation som korrekt kan beskrivas i termer av orsak och verkan är den som minst ofta påträffas i sociologi. Orsaken leder till en verkan, men verkan påverkar orsaken».³¹ Enligt detta synsätt finns alltså inte några absoluta orsaker utan allt kan ses som eskalerande processer, ömsesidig påverkan mellan många faktorer. Tillsammans kan dessa leda till en viss struktur som sedan skapar nya processer för att upprätthålla eller förändra strukturen. Förstärkande cirklar

blir vanliga: »interaktion mellan människor leder till positiva känslor som uttrycks i nya aktiviteter och dessa i sin tur leder till ny interaktion».³²

Orsaksbegreppet blir alltså oväsentligt och skjuts liksom tanken på intressen i bakgrunden. Det är emellertid möjligt att se alla dessa små processer som Homans har i tankarna som delar av imperialism skolans »orsaker» och »intressen». Processerna måste slutligen byggas upp så att förändringar, typ imperialism, uppstår likväl som intressen i sådana förändringar. Vad Homans processer närmast påpekar är att det blir omöjligt att anföra endast en faktor som orsak/intresse.

Samtidigt leder emellertid interaktionisternas tankar lätt till föreställningen om en slumpmässighet i historiska processer. Att interaktion kom att uppstå förefaller härledas till att två aktörer plötsligt träffades, fann att man »tyckte om» varandra och därefter började interagera. Överfört på internationell nivå skulle alltså även handel ha sin bakgrund i liknande slumpmässiga förhållanden. Två oberoende aktörer upptäcker plötsligt att deras varor kompletterar varandra, varefter interaktion utvecklas. Det är här möjligt att koppla samman imperialism tanken och interaktionsidén så tillvida som den senare kan anta att den interaktion som uppstått medför ett intresse att upprätthålla interaktionen. I praktiken kommer därför de två skolorna att, ceteris paribus, kunna analysera en given situation på ett likartat sätt. Men i grunden kommer interaktionisterna att vara oklara om orsakerna medan imperialismteoretikerna blir övertydliga.

Relationernas struktur

Ett drag som är gemensamt för de två skolorna är medvetenheten om en internationell struktur, dvs. internationella dominansrelationer.³³ Skillnaden synes främst bestå i terminologin.

Hobson koncentrerar sig i praktiken på Storbritannien. Han är främst intresserad av effekterna av brittisk dominans över de koloniala områdena. Delvis är detta berättigat utifrån en rangordning av antal, omfattning av och befolkning i kolonierna. Enligt alla dessa kriterier har Storbritannien den ledande ställningen bland kolonialmakterna.³⁴

Lenin studerar inte endast stormakterna utan även utvecklingen av de stora företagen. Han ser hur världen delas mellan stormakterna och mellan storföretagen. Exakt hur dessa två delningar egentligen är relaterade till varandra blir bitvis oklart. Vi kan i själva verket tänka oss flera modeller. Enligt en skulle företagen och nationerna dela världen på »tvären» så att ett »criss-cross»-mönster uppstår, enligt en annan kan de förstärka varandra så att »polariseringen» befästs. Det centrala är emellertid just föreställningen om att detta sker mellan de dominerande och inte mellan samtliga aktörer.

Även Lenin tillämpar en renodlad rangordning för att studera stormakter och storföretag. Genom att se till innehav av värdepapper eller yta och befolkning i kolonierna erhålls en rangordning av samma typ som Hobsons.³⁵

Den rangordning som utförs av Lenin och Hobson påminner starkt om den som är bruklig bland interaktionister. I Galtungs och andra fredsforskarens verk är just rangkriterier centrala och Homans ställer upp flera hypoteser om hur rang påverkar interaktion, framför allt om hur interaktion koncentreras kring aktörer med hög rang.³⁶

Rangordning är emellertid inte likvärdigt med hela fenomenet struktur. Vi måste också se till relationer av dominans. Intressant nog har moderna imperialismsteoretiker och interaktionister här utvecklat ett språk som starkt påminner om varandras. Således utgörs de ledande begreppen i Franks analys av metropol-satellitrelationer, medan Galtung omväxlande talar om topdog-underdog relationer eller centrum-periferi.³⁷ Franks Världsmetropol och Galtungs »Western topdog» är endast två skilda benämningar på USA.

Om vi alltså kan anse existensen av en struktur dokumenterad av båda skolorna, så finns även inom strukturen utrymme för flera typer av relationer. Vi kan se till de relationer som utövas mellan någorlunda jämställda parter och de som avser ojämsställda parter, symmetriska och osymmetriska relationer. Hur ser de två skolorna på dessa olika fenomen?

Symmetriska relationer

Bland imperialismsteoretikerna är det huvudsakligen Lenin som ägnat sig åt de symmetriska relationerna medan dessa däremot upptar ett betydande utrymme hos interaktionisterna.

Lenin studerar relationerna mellan de imperialistiska staterna och konstaterar att de tävlade allt hårdare med varandra. Det första världskriget var sålunda resultatet av denna konkurrens. Han polariserar starkt mot t.ex. Kautsky som tänkte sig att företagets tillväxt successivt skulle leda till en minskad internationell konkurrens och till uppkomst av karteller och internationella överenskommelser. Denna fredliga »ultraimperialism» är enligt Lenin omöjlig. Kapitalismens inneboende motsättningar kan endast ta sig uttryck i krig mellan imperialistiska stater.³⁸ Det är möjligt att många idag skulle finna Kautskys tanke om ultraimperialism mer relevant, men vi nöjer oss här med att konstatera att symmetriska relationer, som Lenin ser det, i huvudsak tenderar att vara konfliktfyllda snarare än samarbetsorienterade.

Interaktionisterna har sin utgångspunkt i en av Homans ledande hypoteser: »the more frequent persons interact with one another, when no one originates interaction with much greater frequency than the others, the greater is their liking for one another and their feeling of ease in one another's presence».³⁹

I enlighet med det allmänna isomorfiantagandet har denna hypotes förts upp på internationell nivå. »Personer som interagerar» blir således »stater med handel» medan »vänskapliga känslor» blir »integration». Så skriver två forskare: »close economic ties of a continuing or increasing nature are likely to indicate the existence or emergence or integrative processes». På ett liknande sätt säger Russett att handel bidrar till att skapa ömsesidig »responsiveness» om detta sker under »equal impact».40 Om bara de interagerande parterna står på en någorlunda jämförbar nivå och om interaktionen får ungefär samma effekt på dem båda kommer fredliga relationer att uppstå.

Uppfattningen om de symmetriska relationernas effekter skiljer sig alltså ganska diametralt mellan Lenin och vissa interaktionister. Ingen har egentligen bemödat sig om att söka bevisa den generella vidden av sin tes och ingen har egentligen sökt klargöra under vilka förhållanden som denna typ av relationer får det ena eller det andra resultatet. En typisk interaktionisthypotes är att resultatet är beroende av interaktionsfrekvensen. Ju mer kontakt desto mer bindningar och desto omöjligare blir konflikter. En hypotes från imperialismaskolan skulle snarare vara att interaktionen är beroende av vilka intressen som styr t.ex. vilka socialgrupper som är vid makten.

Asymmetriska relationer

De flesta författarna förefaller vara medvetna om att de asymmetriska relationerna skapar speciella problem. Minst uttalat finns detta kanske hos vissa interaktionister,⁴¹ medan däremot Galtung tillsammans med Hobson och Frank behandlat dem mera ingående.

För Frank är de asymmetriska relationerna inom det kapitalistiska systemet exploitativa. Ständigt återfinns en metropol som kan tillgodogöra sig fördelar från satelliten bl.a. i form av kapitalöverföringar. Ju hårdare metropolens kontroll (i någon mening) är över satelliten desto större är metropolens föderlar samtidigt som satelliten alltmer utarmas och underutvecklas.

Hobson har en något annorlunda syn. Om det privata initiativet släpps löst så kommer detta att resultera i en fullkomlig exploatering av de fattiga länderna. Ett sådant privatkapitalistiskt utnyttjande skulle endast kunna förhindras genom en imperialism vilken hade som målsättning att stoppa det privata initiativet och att på allt sätt driva en för de fattiga länderna förmånlig politik.⁴² I och för sig kunde vissa imperialister hålla med om detta, men Hobson menar att den praktiskt utförda politiken var till men för kolonierna. Om dessa fick självständighet, tycks Hobson resonera, skulle de bara hamna i en värre situation, men om en annan och mer socialistisk politik fördes skulle de erhålla fördelar av imperialismen.

Franks recept för att lösa de många problem som uppstår i asymmetriska

relationer är att den underordnade satelliten måste frigöra sig från det överordnade kapitalistiska systemet. Endast då kan en oberoende utveckling komma till stånd. Slutsatsen är i det närmaste en (obelagd) extrapolering av de samband Frank kan konstatera: vid starka relationer med metropolen — underutveckling i satelliten, vid svaga relationer — viss utveckling och följaktligen vid nollrelationer — stark utveckling.

Hobsons, och kanske även Lenins, förslag till lösning är att metropolen måste förändras. Om en annan, mer socialistisk politik bedrevs i metropolen skulle relationerna vara till fördel för satelliten. Metropolens utnyttjande av satelliten skulle upphöra samtidigt som satelliten skulle ges ett betryggande »skydd» mot andra farliga intressen. Om vi studerar tabell 1 framgår det att distinktionen mellan över- och underordnade stater trots allt skulle kvarstå, med de möjligheter för andra typer av imperialism som detta medför.

Frank och Hobson attackerar de asymmetriska relationerna i var sin ände. Den förre anser att strukturens botten måste dra sig undan och därmed göra slut på sin underordnade situation. Den senare föreslår förändringar i strukturens topp. Strategierna är inte oförenliga utom i frågan om vilken av dem som skall prioriteras.

Även bland interaktionisterna skapar de asymmetriska relationerna problem. Redan tidigare har påpekats att Russett förordar någon form av symmetri mellan parterna för att interaktionen skall bedömas som fredlig. Även Galtung har betonat detta. I bytet mellan förädlade varor och råvaror, som i praktiken är det byte som pågår mellan Västländerna och resten av världen, finns väldiga konfliktmöjligheter. De förädlade varorna tenderar att gynnas av prisutvecklingen. I situationer då förtroende saknas mellan parterna skapas betydande svårigheter. Dessa kan enbart förebyggas genom att relationerna skärs av eller genom att relationerna struktureras på ett annorlunda sätt.⁴³ I själva verket anför Galtung här en tredje strategi, som inte nämns av Hobson eller Frank: den asymmetriska relationen kan påverkas inte blott genom förändringar i den över- eller underordnade parten utan även genom att relationen i sig själv förändras.

På sitt sätt är Galtungs förslag betecknande för interaktionsskolan. Interaktionen ses som påverkande i sig, mer eller mindre oberoende av aktörerna. Om imperialismsteoretikerna alltså antar att aktörerna skapar interaktion efter sina intressen så tenderar interaktionisterna att anta att interaktionen skapar aktörerna. De två skolorna resonerar här på två olika dimensioner, ingen av dem oförankrad i verkligheten. De förefaller högst förenliga. När Hobson talar om önskvärdheten av andra relationer till de underordnade skulle han kunna hämta förslag från Galtung. Samtidigt måste han vara medveten om att de existerande relationerna i sig utgör en maktfaktor som påverkar politiken. Men endast genom att slå samman de två skolorna får vi en helhetsbild av situationen.

Imperialism eller interaktion?

Genom att jämföra de två huvudskolor vi kan urskilja i det sociopolitiska studiet av internationella ekonomiska relationer har några centrala problemställningar kunnat belysas från olika synvinklar. Vi har sett att de olikheter som finns i analysen inte är oförenliga. Interaktionsstudierna har relevans för imperialismstudierna och vice versa i en sådan utsträckning att det kanske kan förefalla obefogat att tala om två skolor. Med de förändringar som föreslagits ovan skulle de lätt kunna sammansmälta till en. Detta tycks också vara den rådande tendensen inom den nordiska fredsforskningen.⁴⁴

En faktor som hindrar en sådan sammansmältning är kanske värdeassocieringarna i de två huvudbegreppen, imperialism och interaktion. Imperialism, sådan den vanligen uppfattas idag, är något förkastligt. De författare som vi studerat har alla haft en negativ uppfattning om den, de har alla klassificerat sig som anti-imperialister. Imperialismen medför ett skadligt beroendeförhållande för de underordnade, spridning av ett förkastligt ekonomist system motsättningar, konflikter och lidanden.

Interaktion ses med andra ögon av de författare som här redovisats. Ordet för inte tankarna till skadligt beroende eller konflikter. Tvärtom associerar man till ömsesidiga utbyten, symbiotiska relationer, samarbete och fred. Begreppet interaktion blir därmed lika positivt som begreppet imperialism blir negativt. Interaktionsförfattarna kommer därför att förespråka mer interaktion, fler kontakter och större samarbete medan imperialismteoretikerna föredrar mindre samarbete, färre kontakter och större självständighet.

Värdedifferensen kan ledas tillbaka till två skillnader mellan skolorna. Interaktionisterna tänker sig ofta att relationerna äger rum mellan likställda parter varvid ingen missgynnas. Imperialismteoretikerna ser däremot ofta till relationer mellan icke jämställda parter. Den underordnade parten tenderar att missgynnas. Intressant nog har flera ledande interaktionisters intresse för asymmetriska relationer kommit att leda till en allt mer negativ syn på interaktionens effekter. Ätminstone temporärt kan man tänka sig att frånvaro av relationer kan vara fördelaktigt för den underordnade.⁴⁵

Värdedifferensen kan också ledas tillbaka till valet av aktörer. Imperialismtänkarna har alltid knutit sin analys till vissa sociala grupper. De intresserar sig för vad som händer med de underordnade i olika samhällen och anser att man måste bedriva en politik som är till fördel för dessa grupper. Interaktionisterna har däremot tagit abstrakta enheter som nationer som utgångspunkt. Därmed har, som ovan påpekats, den politiska förankringen blivit oklar, men även här, t.ex. inom fredsforskningen, finns en tendens till större medvetenhet,

Även värdedifferensen tenderar att suddas ut och värderingarna blir sålunda mer sammansatta. Därmed kan vi konstatera att de två skolorna inte står

diamentralt mot varandra utan snarare kompletterar varandra. Det är inte fråga om att välja mellan interaktion eller imperialism utan att utnyttja båda analysriktningarna för ett givande utbyte.

NOTER

¹ Dessa arbeten är allt för många för att kunna uppräknas här.

² Ett exempel på sådant gränsöverskridande är Johan Galtung. I sina tidigare arbeten kan han främst betraktas som interaktionist, men vid Fredsteoriveckan i Oslo i januari 1971 presenterade han *A Structural Theory of Imperialism*, som sammansmälter drag utmärkande för imperialism- och interaktionsskolorna.

³ Hobson, J. A., *Imperialism. A Study*, London: Archbald Constable, 1905, Lenin, N., *Imperialismen som Kapitalismens Sista Etapp*, Stockholm: Socialistiskt Bibliotek, Band VIII, 1926, Frank, A. G., *Capitalism and Underdevelopment in Latin America*, New York: Monthly Review Press, 1969 (reviderad och utökad edition), Magdoff, H., *Imperialismens Politiska Ekonomi*, Kristianstad: Zenit, 1969, Homans, C. G., *The Human Group*, New York: Harcourt, Brace, 1950, Russett, B. M., *Community and Contention*, 1963, Russett, B. M., *International Regions and the International System*, Chicago: Rand McNally, 1967. Av Galtungs talrika arbeten behandlas här i huvudsak två: East-West Interaction Patterns, *Journal of Peace Research*, 1966 s. 146 f och *Cooperation in Europe*, Strasbourg: Consultative Assembly of the Council of Europe, Doc. 2363, Appendix, 1968.

Som den uppmärksamme läsaren redan noterat har dessa verk utkommit under tidsperioder med vissa avvinkande kännetecken. Framför allt kan vi anta att skildringarna på olika sätt påverkats av stora internationella konflikter alltifrån Boerkriget, Första Världskriget och Kalla kriget till Vietnamkriget. Trots detta förefaller det möjligt att resonera »tidlöst» kring de utvalda verken.

⁴ Hobson, op. cit. s. 4.

⁵ Ibid. s. 4 f.

⁶ Ibid. s. 5.

⁷ Ibid. s. 8.

⁸ Ibid. s. 13.

⁹ Lenin, op. cit., s. 119.

¹⁰ Ibid. s. 107—115.

¹¹ Frank, op. cit., s. 296. Magdoffs enda längre utredning om begreppet imperialism återfinns i sammanfattningen, Magdoff, op. cit., s. 147.

¹² Homans, op. cit., s. 36.

¹³ Jfr. Galtung, J., A Structural Theory of Aggression. *Journal of Peace Research* 1964, s. 106.

¹⁴ Russett (1963), s. 147 ff.

¹⁵ Jfr. Rosenau, J. N. (ed.), *Linkage Politics*, 1969.

¹⁶ Hobson, op. cit., kapitlen II, III och V.

¹⁷ Ibid., s. 34.

¹⁸ Ibid., s. 43.

¹⁹ Ibid., s. 46 f, s 56.

²⁰ Ibid., s. 56.

- 21 För Hobsons utredning om underkonsumtionsteorin se kapitel VI, t.ex. s. 70 f. samt för statistik, *ibid.*, s. 47.
- 22 *Ibid.*, s. 75.
- 23 *Ibid.*, s. 80.
- 24 *Ibid.*, s. 78.
- 25 Lenin, *op. cit.*, kapitel I, II och III.
- 26 *Ibid.*, s. 104.
- 27 *Ibid.*, s. 83.
- 28 *Ibid.*, s. 106.
- 29 *Ibid.*, s. 142 ff., citat från s. 146.
- 30 För en diskussion om intressedefinitioner se Bergström, L., What is a Conflict of Interest? *Journal of Peace Research*, 1970, s. 200—207.
- 31 Homans, *op. cit.*, s. 98.
- 32 *Ibid.*, s. 119.
- 33 För en utredning se Dunér B., *Begreppet struktur*, Uppsala 1971.
- 34 Hobson, s. 20.
- 35 Lenin, s. 80, s. 107.
- 36 Jfr. Galtung (1966) s. 152, Reinton, P. O., International Structure and International Integration, *Journal of Peace Research*, 1967, Galtung (1968), s. 44.
- 37 Frank, *op. cit.*, s. 8, Galtung, J., A Structural Theory of Aggression, *Journal of Peace Research*, 1964, s. 96 samt Galtung, J., Foreign Policy Opinion as a Function of Social Position, *Journal of Peace Research*, 1964 s. 207.
- 38 Lenin, s. 127, s. 132.
- 39 Homans, s. 243.
- 40 Alker, H. — Puchala, D., Trends in Economic Partnership: The North Atlantic Area, 1928—1963 i Singer, J. D. (ed.), *Quantitative International Politics*, New York: Free Press, 1968, s. 289, Russett (1967) s. 126 f.
- 41 Jfr. Alker—Puchala, *ibid.* s. 289 där relationen mellan Algeriet och Frankrike inte kan behandlas på annat sätt än som »abnormal».
- 42 Hobson, *op. cit.*, s. 201.
- 43 Galtung (1968), s. 30 samt s. 119 n. 12.
- 44 Vid en nordisk konferens i Uppsala i januari 1971 urskiljdes studier om det internationella systemets struktur som de vanligast förekommande vid de olika fredsforskningsinstitutionerna, även om rubriceringen kunde variera från »imperialism-teori» till »utveckling och det internationella systemet».
- 45 Jfr. Galtung, J., Reinton, P. O. och Fossum, E. i *Bulletin of Peace Proposals*, 1970, s. 277 ff. om Development Policies in Latin America.